

Kritisch oud worden. Wissel op de toekomst (2000)

Sieth Delhaas

Bureau voor Emancipatiezaken, Provinciale Netwerkdag voor 60+-vrouwen, Prisma-kader, Conferentie hotel Guldenberg te Helvoirt, 8 april 2000

‘...terwijl vrouwen op het representatieve niveau ontbreken, wordt het vrouwelijke de metafoor voor al wat men wil diskwalificeren

Meijer, Maaïke’ “De Lust tot Lezen”, A’dam 1988ⁱ

Uit de bespreking met de vrouwen die deze dag organiseerden, heb ik één woord goed onthouden: oppeppen. Het moet een op-pep-dag worden.

Het is dus de bedoeling dat u straks met meer ‘pep’ naar huis gaat. Volgens het woordenboekⁱⁱ is ‘pep’ een ander woord voor ‘kracht’. U vertrekt hier vanmiddag dus - hopen wij - met meer kracht dan u hier zojuist bent binnen gekomen.

Belangstelling voor oud worden

Vorig jaar heb ik een boek geschreven over ‘kritisch oud worden’. Dit boek, dat de titel draagt *Vrouwen van dagen*ⁱⁱⁱ, is het uitgangspunt van mijn inleiding voor deze dag.

De inhoud van het boek komt voort uit gesprekken van negen vrouwen, die zich, net als u, vanaf de jaren zestig betrokken voelen bij, of actief zijn in de vrouwenbeweging. Daarnaast hebben nog honderd vrouwen een bijdrage geleverd met antwoorden op door ons gestelde vragen.

In dit boek worden geen recepten gegeven, hoe vrouwen kritisch oud gaan worden. Wel wordt er gesproken over allerlei thema’s waarvan wij vonden, dat ze bij ouder worden passen. Het gaat natuurlijk over gezondheid, maar ook over alleen of samen met een partner oud worden; de dialoog met jongeren; al of niet oma zijn. Hoe belangrijk vriendinnen zijn bij het ouder worden, hoe je er financieel voor staat; wat je woonsituatie is en of je er over hebt nagedacht hoe het moet als je om welke reden dan ook naar een andere woonruimte om moet zien.

Je afscheid is ook een belangrijk onderwerp, vonden wij, want onze kinderen weten vaak weinig meer van onze achtergrond of ons religieus verleden. Het is niet meer zo vanzelfsprekend als vroeger. Dan gaf je een uitvaart uit handen aan je kerkelijke gemeente of parochie of aan het uitvaartbedrijf. Wie heeft er weet van onze wensen hoe onze uitvaart er uit zou moeten zien?

Hoe is het - dat is ook een thema - met onze politieke belangstelling bij het ouder worden gesteld? Politiek viel toch samen met het persoonlijke in de feministische visie? Is dat nog vol

te houden? We spraken over en vroegen naar ervaringen en gevoelens over seksualiteit. Kan dat wel op onze leeftijd? De antwoorden in het boek behoren, vind ik, bij een beweging van vrouwen, die zich de vrijheid heeft veroverd om over seksualiteit te spreken, er van te genieten, en er zelf de baas over te zijn. Seks is, in onze leef-tijd onttrokken aan de macht van overheid en kerk. Tenslotte verlost niet voor niets de anticonceptiepil de vrouw van de angst voor seks en kon ze eindelijk ook genieten.

Onze oudste feministe, zo ongeveer, Hilda Verweij-Jonker, die onlangs de Aletta Jacobs-prijs kreeg, hoorde ik zeggen dat de anticonceptiepil en de stofzuiger, de vrouw van de twintigste eeuw de vrijheid heeft bezorgd. Zij kan het weten, want naast haar kinderen en man bleef ze studeren en onderzoek doen en was ze politiek actief. Nu ver in haar tachtigste heeft ze nog een mening over hoe het in onze samenleving toegaat en zou moeten gaan. Een geweldig voorbeeld dus.

Meer thema's bij het ouder worden zijn: taboes. In onze jeugd en als jonge vrouwen waren er heel wat. Zijn ze in de veranderende cultuur van de laatste decennia echt allemaal verdwenen?

Nee, zeggen de vrouwen in mijn boek. Er staan er nog steeds overeind. En er zijn zelfs nieuwe bij gekomen.

Vast staat, dat vrouwen, die meededen aan de vrouwenstrijd in de voorbije twintigste eeuw, bij het ouder worden na willen blijven denken over hoe het eigen leven en de samenleving er uit zou moeten zien.

Terugkijken

Het viel mij op dat vrouwen, die in het boek aan het woord komen, vooral hebben teruggekeken naar het verleden. Een thema in dat boek is ook zo genoemd: het verleden onder ogen zien. En nog een thema dat daar op lijkt: omgaan met teleurstellingen en tegenslagen in het verleden.

Wij waren ons ervan bewust, dat het nadenken en spreken over deze beide thema's heel belangrijk zijn voor de manier waarop wij oud kunnen worden.

Hebben wij vrede gesloten met ons verleden? Wat daarin heeft plaats gevonden?

De verhouding tot het verleden bepaalt onze toekomst. Het ouder worden, het gezond ouder worden vooral, naar lichaam en geest zoals die onverbreekelijk op elkaar inwerken.

Gaat dat ouder worden iets moois worden? **Of laten we ons indelen bij de oude bessen, de grijze golf, de ouwetjes en de omaatjes, zoals de beeldvorming oudere vrouwen vandaag de dag wil neerzetten?**

Nu is met beeldvorming niets mis.

Beeldvorming is een menselijk vermogen om de wereld om zich heen te begrijpen. Lastig wordt beeldvorming als mensen eenmaal gevormde beelden koste wat kost vast willen houden. Meestal heeft dat te maken met de eigen angst voor veranderingen. Of uit onwetendheid of ongeïnteresseerdheid - om

maar een voorbeeld te noemen. Wanneer beeldvorming een bepaalde groep mensen treft kan deze daar danig last van krijgen. Omdat alleen die groep last heeft, en dus belang heeft bij

verandering van het beeld, is het het beste als de groep zelf voor verandering van het beeld gaat zorgen.

Als het gaat om de ouder wordende vrouwen aan het begin van deze eeuw, betekent dat dat wij zelf voor verandering van de negatieve beeldvorming moeten zorgen.

Trouwens: willen we als groep gezien worden? Of als individu?

We hebben de eeuwwisseling achter ons. Er ligt nog een stuk toekomst voor ons.

In de uitnodigingsbrief voor deze dag stonden vier vragen:

- Wat laten we achter ons voor de geschiedenis?
- Wat hebben we bereikt?
- Wat willen we doorgeven aan de volgende generatie?
- Welke waarden nemen we mee naar de 21^e eeuw?

Deze vragen zullen misschien in de loop van de dag een antwoord krijgen. In het onderlinge gesprek, in de wandelgangen, in de workshops.

Ik wil mijn bijdrage leveren aan de hand van een aantal sleutelwoorden, via welke ik de 'pep' naar u toe wil sturen.

Wat laten we achter ons in de geschiedenis?

In de achter ons liggende jaren hebben vrouwen de bestaande orde van onze samenleving soms fel, soms met uitgekiende strategieën, maar in elk geval met succes, onder kritiek gesteld. 'Cultuurkritiek' is nog steeds de kern van de feministische beweging.

Het was een reactie van vrouwen op de bestaande man/vrouw verhoudingen, die kenmerkend waren voor onze samenleving en cultuur. Vrouwen hebben binnen de vrouwenstrijd duidelijk gemaakt hoe vervreemd zij zich voelden in hun persoonlijk leven, in een maatschappij, waarin vrouwen geen openbare rol konden spelen. Haar terrein was benauwend afgebakend.

Als ik gedichten lees van vrouwen uit bijvoorbeeld de jaren vijftig, dan herken en herinner ik mij via die gedichten mijn eigen gevoelens uit die tijd. Het is het **verwarrende** in die gedichten, wat mijn eigen ervaring van benauwdheid, mijn beklemming te binnen brengt.

Ik wil een gedicht laten horen van de dichteres Vasalis. Het komt uit een onderzoek van een feministische literatuurwetenschapper naar vrouwelijke dichters in de tweede helft van de twintigste eeuw. Het gaat zo:

*O laat mij vrij, fluisterde zij naar boven,
o laat mij vrij, desnoods om kwaad te doen.
Laat mij luid spreken, ook al zou ik liegen,
geef mij te eten, drinken, ook al zou ik spugen,
liefhebben, zelfs al zou ik ontrouw zijn.
Ik vast te lang en haat de geur der heiligheid,
ik ben op slot en haat de veiligheid...'*

De schrijfster ^{iv} noemt het benauwde gevoel dat de dichteres noemt een pre-feministisch bewustzijn. Dit zou typerend zijn voor vrouwenpoëzie van de jaren vijftig.

Eigen erfenis

In die zin, als ik aan het gedicht denk, hebben vrouwen in de voorbije eeuw, onze twintigste eeuw, waarin vrouwen begonnen zich te onttrekken aan de heerschappij van het patriërchaat - de overheersing van een door autoritaire mannen bepaalde maatschappij en kerk - een geweldige erfenis weten op te bouwen. Een erfenis van eigen boeken, eigen verslagen van ervaringen, van verzet en van toekomstdromen. Hoewel de meeste van onze boeken terechtgekomen zijn bij 'de Slegte', vooral van feministische wetenschappers, - ook wel lekker goedkoop om ze alsnog aan te schaffen -, is er in de archieven en bibliotheken een indrukwekkende hoeveelheid vrouwenonderzoek en -literatuur te vinden. Laten we dat goed tot ons door laten dringen. We laten een erfenis achter in de vorige eeuw en we hebben er een voor de toekomstige. Niet alleen een erfenis aan geschreven teksten. Kunstenaresses op allerlei terrein hebben, als nooit tevoren in de geschiedenis, hun kunstwerken aan de samenleving gegeven, waarin vrouwen-van-allerlei-slag zich kunnen herkennen. Belangrijk voor de toekomst is, dat wij er voor zorgen, dat deze erfenis niet zomaar verdwijnt. Dat deze niet op een rommelmarkt terecht komt. Of op de vuilnisbelt. Of in de papierversnipperaars. In de kringloopwinkel. Daar kan ik me nog iets bij voorstellen. We laten dus een erfenis na. Maar zijn er erfgenamen?

Dat is een vraag waar we mee zitten.

In de discussie die wij als groep van negen in het boek voeren, zijn we daar niet al te optimistisch over. En dan gaat het niet zozeer over het contact met jongeren. Dat gaat best. Soms nog het beste met jongeren die niet onze eigen kinderen zijn. In het contact met eigen kinderen is er steeds de ambivalentie. Enerzijds is er het afstand willen nemen. Kinderen, meestal al helemaal zelfstandig, de ruimte geven. Anderzijds merken we bij onszelf een ononderbroken zorg om hun toekomst in deze sterk veranderende wereld. En - dat geldt natuurlijk niet voor allemaal -: de steeds terugkerende vragen bij de eens gegeven religieuze opvoeding. Want, we zijn in dat opzicht zelf zo veranderd. Geloven op de manier als vroeger? Nee. Voorgoed voorbij. Nu soms helemaal niets meer. Maar spiritualiteit en religiositeit zijn nu meer op eigen manier onder woorden te brengen. In te vullen.

In die zin is er weinig erfenis door te geven. In ieder geval geen erfenis die qua inhoud en vorm als een zelfde pakje naar de volgende generatie gaat.

Als ik hier het woord erfenis noem, gaat het vooral om de erfenis van onze vrouwenstrijd. Wij, die in het boek aan het woord komen, hebben zelf veel over *feminisme* gesproken. We kwamen tot de conclusie, dat het zelfs voor ons in de loop van de tijd een veranderend begrip is geworden. In de vijf jaren, van 1993 - 1998, waarin wij als werkgroep - we noemden ons 'Overleven door vriendinnen' -, over de

thema's met elkaar spraken, kwam het feminisme telkens terug. Alsof we het begrip weer opnieuw wilden slijpen, herwaarderen, keuren. Konden we er wel de oude dag mee in? De buitenwacht wil toch dat het een achterhaald thema is? Het heet toch dat alle ongelijkheid tussen mannen en vrouwen intussen is opgeheven?

Wij kwamen al pratend tot de ontdekking, dat het thema feminisme springlevend mee de volgende eeuw in moet. Dat staat vast. En de

verschillen in ons denken, zoals we deze voor ons zelf formuleerden, mogen ook blijven. Kern van het feminisme blijft immers de cultuurkritiek. Feminisme, stelden we vast, is geen dogma dat opnieuw als onderdrukkingsmiddel moet werken. Feminisme is een weg. Voor elke vrouw verschillend.

Een 74-jarige drukt zich zo uit over feminisme:

‘Feminisme is voor mij nog steeds een beweging van vrouwen, jong en oud, die uit eigen behoefte, alleen en met anderen, de positie van de vrouw in maatschappij, gezin en kerk, kritisch bekijkt. Kritisch vanuit het principe van gelijkwaardigheid en gelijkberechtigtheid tussen mannen en vrouwen. Deze vrouwen signaleren ongelijkheid en discriminatie. Ze leggen het open en bestrijden het. (...)

Bij het ouder worden heb ik meer dan ooit steun nodig van andere vrouwen bij het denken over: de zin van het ouder worden, gehandicapt verder leven, euthanasie, toekomst in de knel, rituelen, liturgie bij graf of crematie. Zijn er feministische zielzorgsters die mij begeleiden kunnen? Met gebruikmaking van onze verhalen, de specifieke invalshoek van oudere vrouwen, die meestal de kerk verlieten en nu weer koploopsters zijn?

Het is dus onduidelijk hoe onze erfenis, onze erfenis van vrouwenstrijd, dat wat we bereikt hebben - ook aan nieuwe wetgeving - na ons zal worden gebruikt. Wat er mee zal worden gedaan door de generaties na ons. Maar ik vind het niet zo belangrijk om me daar nu druk over te maken. In die erfenis hebben we veel van onze eigen waarden gestopt. Op de een of andere manier komen deze vroeg of laat tevoorschijn. Hoe de volgende generaties daarmee omgaan is onze zaak niet meer. In een studie over de menselijke levensloop^v las ik bovendien, dat contacten tussen mensen binnen generaties, maar ook tussen de verschillende generaties een belangrijke vormende werking hebben op de ontwikkeling van de levensloop. Hoe bezorgd wij dus ook mogen zijn over onze erfenis, volgens de levensloopdeskundigen is de overdracht er van gegarandeerd door middel van onze dagelijkse contacten en activiteiten.

Afnemend tij

Ont-wrichten en subversief. Het zijn twee sleutelwoorden, die ik belangrijk vond om in mijn inleiding te laten horen.

Afnemende krachten hangen samen met ouder worden. Voor de een gaat dat harder dan voor de ander. Dan spreek ik nog niet eens over verloren mobiliteit of ziekte. Dat zijn realiteiten bij het ouder worden, die het leven moeizaam en zelfs onaangenaam kunnen maken. Dan klinken uitspraken als ‘doorgaan in de toekomst’ en ‘kritisch ouder worden’ als echo’s in een hol vat.

Toch staan er ons in de meest negatieve omstandigheden nog wel instrumenten ter beschikking. Humor bijvoorbeeld, en - dat mag ook -, niet al te venijnig cynisme. Beide, humor en licht cynisme kunnen voertuigen zijn om onze cultuurkritiek, ons kritisch ouder worden in praktijk te brengen. Om aan mensen om ons heen duidelijk maken dat we er nog zijn; dat we nog stem en een mening hebben.

Op zo’n manier, met woorden, is het mogelijk om wat vastgeroest zit in verhoudingen te ont-wrichten. Aan het wankelen te brengen. Beeldvorming te veranderen. Beelden die niet kloppen over onszelf. Of over andere vrouwen. Of over belangrijke zaken in het leven en de maatschappij.

Ik geef een grappig voorbeeld uit mijn eigen leven hoe je met woorden kunt ont-wrichten.

Toen in 1997 de Tour de France vanuit ’s-Hertogenbosch vertrok, vroeg mijn jongste dochter

mij of ik mee ging kijken toen de ploeg Vught passeerde. Ik had er helemaal geen zin in. Wielrennen vind ik leuk, maar het reclamespektakel eromheen vind ik afschuwelijk. Maar, als je dochter het gezellig vindt dat je meegaat, moet je er iets voor over hebben. We stonden lang te wachten in de kou. En dan flits-flits, de ploeg voorbij.

De spanning vooraf had me toch gepakt en een weekje later kon ik er zelfs enthousiast over aan mijn kleinkinderen vertellen. En hoe reageerde mijn kleinzoon van negen?

‘Dat heb ik nog nooit gehoord. Een oma van zestig bij de Tour de France!’

Door die opmerking toonde hij mij zijn beeld van wat een oma wel en niet kan of mag. Door mijn aanwezigheid bij de Tour en mijn enthousiasme daarover had ik zijn verwachtingspatroon, zijn beeldvorming over oma’s aan het wankelen gebracht.

Dan een ervaring van verandering door de tijd. Een verhaal om te vertellen. Om verschillen te laten zien.

Deze week kwam mijn opoe in mijn herinnering. In Rotterdam, waar ik geboren ben, heetten sommige ouderen opoe en anderen oma. Ik had een opoe en een oma. Mijn opoe werd 91 jaar. Dat was voor die tijd geweldig oud. In de bijbel in Psalm 90, die mijn vader voorlas als er iemand van ons jarig was - we waren met z’n tiene - staat het zo:

‘De dagen onzer jaren, daarin zijn zeventig jaren, en, indien wij sterk zijn, tachtig jaren.’

Ik legde dat zo uit: mijn opoe is geen tachtig, ze is negentig. Ze behoort niet tot de sterken, maar tot de zeer sterken. En ik vertelde iedereen, dat mijn opoe al negentig was. Ik was negentien toen ze op haar eenennegentigste overleed. Ik was trots op haar. Om haar kracht en haar sterkte.

Het was een ouderwetse opoe. Ze had haar man verloren in 1940. Vlak na het begin van de oorlog. Toen was er nog geen weduwenpensioen. Dat kwam pas in 1958. Drie jaar na haar overlijden. Daarna heeft ze wel tien jaar bij een dochter en schoonzoon gewoond die geen kinderen hadden. In hun huis had ze een eigen kamer. Die tante en oom, die beiden van hun geboorte af doof waren en kinderloos bleven, wilden na verloop van tijd wel van die binding af. Toen heeft ze nog een aantal jaren een zwervend leven gehad langs de huizen van haar getrouwde kinderen. Ze had er vijftien gehad. Zes ervan waren als baby aan verkeerde voeding overleden. Mijn moeder was de jongste. Als ze kwam logeren in ons krappe huis, was dat niet altijd leuk. Ze was streng christelijk. Dat vond ik toen. Ze zat de hele dag in haar bijbeltje te lezen. Achteraf begreep ik pas waarom ze dat nodig vond: de voorgangers in haar kerk hadden haar geleerd dat ze alleen in de hemel kon komen als ze bekeerd was.

Als ze van ons weer naar het huis van een andere zoon of dochter ging - een van ons kinderen moesten haar dan met de tram wegbrengen naar een ander deel van de stad -, gaf mijn vader haar wat geld. Want geld van zichzelf had ze zonder pensioen natuurlijk niet.

Ik zet dit schilderijtje voor u neer, om te laten zien hoe de geschiedenis in vijftig jaar totaal veranderd is. Vooral voor vrouwen.

Om bij mijn opoe te beginnen. Opoes zijn er bijna niet meer. We zijn allemaal oma’s geworden. Of we een ruime beurs hebben of niet. Van welke rang of stand we ook zijn. Er is voor vrouwen van onze leeftijd nog net een weduwenpensioen, dat nu, behoorlijk uitgekleeft, de Algemene Nabestaandenwet (ANW) heet. Binnen vijftig jaar, is dat broodnodige weduwenpensioen zo goed als verdwenen.

De sociale wetgeving is in onze tijd van leven opgekomen, in de loop der tijd vervolmaakt en wordt nu vervolgens in korte tijd weer afgebroken. In die zin zijn wij ook een generatie, die, dankzij vooral de socialistische en christelijke traditie binnen de politiek en hun sociale

gedachten, kon bogen op een maatschappij waar men omzag naar elkaar. Al vielen er natuurlijk altijd mensen door de mazen van ook die wetgeving.

De Algemene Bijstandswet (ABW) heeft ons vrouwen de gelegenheid gegeven om onze partner te verlaten, als het leven samen niet meer houdbaar was. Daarvoor zorgde in 1965 de eerste vrouwelijke minister Marga Klompé.

Door de instelling van drie sociale wetten, de Algemene Weduwen- en Wezenwet (AWWW), de Algemene Ouderdomswet (AOW) en de Algemene Bijstandswet (ABW) behoeven wij in onze ouderdom niet meer, zoals mijn opoe, langs de huizen van onze kinderen te trekken omdat we geen inkomen hebben.

De somberheid van mijn opoe over haar levenseinde en de verwachting van een hel of een hemel, is in onze tijd opgeheven. Vrouwen, die uit de christelijke traditie komen, hebben inmiddels geleerd zelfstandig te denken. Hun vrije geweten hebben ze zich toegeëigend. Dat betekent dat de geestelijkheid van welke richting dan ook de macht over hun zielen heeft verloren.

Ik zeg het zwart-wit om het schilderij helder te houden.

Deze stukken van onze geschiedenis, onze persoonlijke geschiedenis, die voor een deel parallel lopen met die van mijn opoe, konden wij achter ons laten in de vorige eeuw. Het leven van mijn opoe is nog in die oude tijd, vlak voordat de veranderingen begonnen, geëindigd. Zij heeft het nieuwe licht van geestelijke en maatschappelijke bevrijding, dat aan het eind van de jaren zestig begon te dagen, niet meer gezien. Wij leven in dat licht verder.

Ouderen probleem

Maar het is niet allemaal bevrijding. Het beeld heeft zich ook in negatieve zin veranderd.

Daar waar ik mee begon, het trots zijn op mijn opoe omdat ze sterk was, dat ze met haar 91 jaar nog gezond was, op de been, met de tram door de stad. En nu? Is er nog iemand trots op haar hoogbejaarde oma? Zo heet het nu: hoogbejaarden. Alsof hoogbejaarden ergens wankel op een puntje zitten, heel hoog, waar ze ieder moment vanaf kunnen vallen.

Er zijn veel te veel van die hoogbejaarden. De verpleeg- en verzorgingshuizen zitten er vol mee. Al die hoogbejaarden zijn - zijn ze dat werkelijk? - een probleem voor onze samenleving geworden.

Om kort te gaan. Elk jaar dat u aan uw leven toevoegt, op elke verjaardag, zult u er wellicht bij stilstaan, of zullen mensen die u op die dag komen feliciteren, wellicht stiekem denken: ze wordt steeds meer een deel van het maatschappelijk probleem van Nederland. Dat is een van de schaduwen die over ons ouder worden hangt in deze tijd.

Ouder worden als maatschappelijk probleem.

Juist om deze reden is mijn boek *Vrouwen van dagen* geschreven. U herkent het aan de titel. Ik heb hem samengesteld met een verwijzing naar de afgedankte benaming van ouderen van zo'n dertig jaar geleden: oude van dagen. Daarna heette de groep bejaarden. Ook dat woord is afgedankt. Wat zegt dat over onze samenleving? Een verlegenheid met een groep? Een groep waartoe je zelf behoort? Waartoe je eigenlijk niet wilt behoren? Verlegenheid met een groep waartoe je, als je tijd van leven hebt, eens zult gaan behoren?

Vandaag heten we ouderen. De directeur van het Platform voor Ouderen en Europa vertelde onlangs bij de opening van het filmfestival voor ouderen, dat je op de arbeidsmarkt met vijftienveertig jaar al als bejaard wordt gezien.

Men zit met ons in de maag dus. Met ouderen. En vooral met oudere vrouwen. Daarom wilde ik aan de titel van mijn boek een meerwaarde geven. Ik wilde daarin iets terug laten komen

van de wijsheid die in andere culturen, bijvoorbeeld de Indiaanse en Surinaamse cultuur, samengaat met ouder worden. Om die wijsheid van vrouwen nog wat kracht bij te zetten, zit er een knipoogje in naar een bijbeltekst waar het gaat over de Oude van Dagen op de troon. Daar wordt God mee bedoeld. Dus iets van het goddelijke straalt met deze titel af op ons als vrouwen van dagen. Zo eigenen wij ons met het ouder worden de wijsheid toe, die ouderen in onze cultuur wordt onthouden.

Rijke bagage

Vandaag staan wij op de grens van twee eeuwen. Met een blik op het stuk toekomst dat ons rest. We staan er met een rijke bagage. Een bagage door onszelf verworven. Omdat vrouwen in de beweging hebben laten zien, dat het leven anders kan.

Op de grens van twee eeuwen. Grenzen verbinden en scheiden. Grenzen zijn plaatsen waar nieuwe mogelijkheden ontstaan. Je kunt stappen in een nieuw land, in een nieuwe ruimte. In nieuwe mogelijkheden.

Die mogelijkheden moet je wel zien.

Een van de ervaringen van vrouwen, die zich betrokken voelen bij de vrouwenbeweging, is altijd geweest, dat er dicht in de buurt zo weinig vrouwen zijn die denken net als zij. Vrouwen met wie je op gelijk niveau, vanuit een zelfde betrokkenheid, kunt uitwisselen. Elkaar kunt stimuleren.

Eén van de nadelen van ouder worden is, dat mensen minder vaak op plekken komen waar ze in vorige levensfasen werden gestimuleerd, waar ze ‘opgepept’ vandaan kwamen.

Dat betekent dat de mogelijkheden om gelijkgestemde vrouwen te vinden bij het ouder worden steeds kleiner worden. Daaraan moeten we zelf iets verbeteren.

Als ik het programma voor deze dag bekijk, dan is er vandaag hier een plek gecreëerd waar nieuwe mogelijkheden voor het grijpen liggen. Hier kunnen we een wissel op de toekomst nemen. Nieuwe gezichten. Oude bekenden. Nieuwe contacten. Dus nieuwe netwerken opzetten.

In die wissel op de toekomst, moeten we nu, op onze leeftijd, nog bewuster onze plannen maken, dan twintig, dertig jaar geleden. Omwille van ons ouder worden. Omwille van de geslonken tijd. Omwille van de afnemende krachten.

‘Beeldend op een ander spoor’ heet de workshop over beeldvorming, die vandaag ook op het programma staat. Niet alleen over de beeldvorming van anderen over ons. Maar ook het beeld dat we dagelijks opnieuw over onszelf maken, komt ter sprake. Is het een positief beeld? Of zien we ons zelf evenmin staan?

Om achter onze eigen beeldvorming te komen is zelfkennis nodig. Ik houd er van om, wanneer ik in een bepaalde situatie terechtkom, daar iets te lezen bij te zoeken. Het helpt mij om bij een ervaring, iets wat me overkomt, een theorie te lezen. Uit de combinatie van die beiden, praktijk en theorie, kan ik mijn eigen mening vormen. Dat helpt mij - in het geval van ouder worden - aan meer zelfkennis, waardoor het ouder worden me beter af gaat.

Een paar jaar geleden, toen ik zestig werd, ben ik naar een cursusdag gegaan met de titel: *zoek naar het kind in je zelf*. We moesten een foto meenemen, waarvan je zelf vond dat je er

mooi op staat. Je moest dat kind, dat je vroeger was, in gedachten in je armen nemen. Van haar houden. We hebben met een stel boompje verwisselen gespeeld. Sindsdien laat ik het kind in mezelf meer toe. Dat helpt bij het ouder worden. Meer genieten. Minder ernstig zijn. Mijn te grote verantwoordelijkheden wat los laten.

Ouder worden is ook: tijd voor wegdromen. Oude dromen oppakken. Misschien worden die oude dromen gewekt in de workshop *geheimschrift*.

Visioenen

Eén van mijn laatste sleutelwoorden is visioenen. Daarvoor is inspiratie nodig. En inspiratie, hoe oud en op welke manier we ook oud worden, inspiratie is de belangrijkste levensbron. Daar alleen houden we het op uit. Waar we die vandaan moeten halen? Allemaal hebben we verschillende bronnen in ons leven leren kennen. Soms zijn ze ook weer dicht geslibd. En misschien, misschien, houden we ten slotte niets anders over dan de bronnen diep in onszelf. Als we ze nog moeten ontdekken, de workshop *mandala tekenen* opent wellicht een weg er naar toe.

Het kan een dag worden vandaag waar de ogen open gaan voor nieuwe mogelijkheden. Samen manieren vinden om - ouder wordend - onze kracht te gebruiken en het leven te blijven ontwikkelen?

Terwijl ik aan deze lezing werkte, bracht de post mij het blad *Demos*^{vi}, informatie over bevolking en samenleving. Het artikel dat er in stond over de uitgaven in de gezondheidszorg in de nabije toekomst, werd gedomineerd door deze tendens: hoger opgeleide, financieel beter gesitueerde ouderen gaan in de toekomst steeds meer eisen stellen om zich het leven aangenamer te maken.

Is dat erg? Nee, ik denk het niet. Het hoort bij de generaties, die hebben geleerd mondiger te zijn. Daartoe behoren wij ook.

Toch hield ik van het artikel een onaangenaam gevoel over.

Is de angst in de samenleving voor de aanstormende grijze golf dan toch terecht?

Met het oog op zulke berichten wil ik, als een voortzetting van mijn deelnemen aan de vrouwenstrijd, mijn cultuurkritiek, die ik dertig jaar geleden heb verworven, ook bij het ouder worden blijven koesteren. Onder de workshop *maatschappelijke betrokkenheid* staat:

zichtbaar en hoorbaar zijn voor je omgeving. Ook bij het ouder worden duidelijk blijven maken dat je als burger niet zonder meer inpasbaar bent. Heel concreet denk ik dan aan de Wereldvrouwenmars tegen armoede en geweld die dit jaar wordt georganiseerd. Het is een vervolg op de VN Wereldvrouwenconferentie in Beijing in 1995. U hoort daar nog over.

Voor wat vandaag betreft: langs rode draden en wissels helpt deze dag ons om in de juist begonnen eeuw onze netwerken stevig en betrouwbaar te maken en te houden. Ze te verzorgen en te bewaken. Dat betekent dat we elkaar - ook bij het ouder worden - nodig blijven houden en zelf ook nodig zijn.

ⁱ Meijer, Maaike, *De Lust tot Lezen. Nederlandse dichters en het literaire systeem*. Amsterdam 1988 p 177

ⁱⁱ Geerts, Prof. Dr. Guido en drs. Ton den Boon, *van Dale. Groot Woordenboek der Nederlandse taal. dertiende herziene uitgave*. Utrecht-Antwerpen 1999

ⁱⁱⁱ Delhaas, Sieth, *Vrouwen van dagen. Verhalen en uitspraken over welzijn, relaties, materiële zaken, inspiratie en spiritualiteit*. Gorinchem 1999

^{iv} zie noot 1

^v Loth, drs. F.L. (e.a.), *De menselijke levensloop. In perspectief van een persoonlijk wereldbeeld*. Heerlen 1990 dl. 1

^{vi} Wijst, Ton van der en Roland Zwiers, *Verschuiving in de zorg. Ouderen stellen andere eisen*. in: DEMOS, jaarg. 16, maart 2000